

Григорій Нудьга

ЗАПИСИ (Львів, 1978–1994)*

4. IV. [1979.] Був на прийомі у віце-президента П. Т. Тронька. Прийняв досить людяно. Аудієнція була призначена на 3 г(одину). дня до цього я побував у відділі археології, довідався, що «нововідкрита» азбука – це звичайна кирилиця на стінах Софії. На моє запитання – чи є десь на Україні на стінах непрочитані написи – всі одноставно заявили – немає. Отже, ріпнівський черепок – справді новинка.

На запитання Тронька, скільки аркушів потрібно для нової книжки про письмо у сх(ідних) слов'ян, я відповів:

– Хоч 3-4 арк(уші).

– Та чого так мало, беріть уже аркушів 10. Зараз я подзвоню до Русанівського, домовляйтесь і готуйте, – сказав він посміхаючись (які ми скромні в проханнях).

– В такому разі треба розглянути всю проблематику «докириличного письма», – кажу.

– Ну, що ж, давайте...

Русанівського побачив через 2 дні. Був дуже здивований і не вірив.

– Готуйте проспект і то спішно, – зауважив під кінець.

Другого дня бачився з Бажаном в УРЕ. Говорили довго, цікаво. Він зауважив, що в «Історії укр.(аїнського) мистецтва» є фото напису на стіні в печері під Тернополем. Не прочитані. Треба знайти. Одночасно днями перегляну усе «не прочитане», особливо багато

* Публікацію підготував Анатолій Бурдейний.

спільного на київських монетах. То таки старе письмо, таке, як і на ріпнівському черепкові. Дай боже.

5. VII. [1979.] Приблизно 1/3 голодних – скоріше приєднується до марксизму, 1/3 тримається «духу», найчастіше релігійного, 1/3 не знає, на яку ступити. Чим далі – тим дух сильніший, хоча сьогодні «матеріальна» ідеологія – бунтує.

10. VIII. [19]79. Росії не підходить філософ-керівник, вона його не сприйма. Близькі до істини ті, що тримаються думки: Росія «шанує» кулак, батіг, взагалі тверду руку, «високі матерії» для неї «не по плечу». Горілка, пляска («пляшущий славянин»), гуляння... – кров'яний сенс. Ще Катерина II, німкеня, це зрозуміла, і, щоб завоювати прихильність народу, ходила на народні гуляння, навчилася «плясать» по-руськи, обдаровувала тих, кого хотіла мати на своєму боці, чіпляла стрічки й ордени – навіть козацьким полковникам – аж доки не затихло все, і вона відчула силу. Тоді дорого, дуже дорого обійшлися народу «пляски и ласки» «матушки-цариць».

18. II. [19]80. Як багато сталося змін у моєму фізичному й суспільному житті за останні три роки, і все на гірше. Не думав (ніхто, напевне, не думає), що за півроку доведеться побувати два рази в лікарні та ще й так раптово й серйозно: серце і тиск.

Жартуй, жартуй, та гірше змія

Мене стиска гіпертонія, – так записав у лікарні до зошити минулої осені.

Побачив, як несподівано приходить до людей смерть, як друзі по палаті за кілька днів (по 40 років) опиняються по той бік Лети. (Фонарьов Леонід Борисович). Просто фантастично.

З життям і смертю жартувати не можна – дуже могутні і непідлеглі людській волі, хоча б і сильній. Тепер тільки розумію велич нашої стародавньої поезії, яка так багато надає місця змагання життя і смерті. Дурні ми, не уміємо розкусити отакий багатоцінний горішок нашої культури, лежить під ногами, топчемо, а в руки й до голови – не можемо взяти. «Дурні та гордіі ми люди!»

Мої театральні згадки

Пригадується, як у 1945–46 рр. у таборі примусової праці в Полтаві («Масложирстрой» біля Київського вокзалу) мене «образли» режисером самодіяльності в'язнів.

Ми першою поставили «Наталку Полтавку». Як грали! Як співали! Довелося поставити (у баракові, де була столова) кілька разів. Всі плакали, плакала товста надзирателька. Начальник табору осетин Дзобаєв (людина кавказька, тверда, безжалісна) і то розчулився, особливо після того, як побачив ще на нашій сцені «Украдене щастя» І. Франка. Цю драму поставили завдяки начальнику (начальниці) КВЧ (культурно-воспитательной части) Михалевській, жінці випадковій у таборі (добра, справедлива, співчутлива). У Полтаві не могла знайти чогось іншого, трапилася драма Франка, і я вирішив поставити. Сили були. Миколу грав, здається, учитель з Кременчука, жандарма – перекладач з англ.(ійської) мови (на Ельбі щось не так переклав), Анну – красива полтавська дівчина, здається касирша, якусь роль виконував художник, жінки з жіночого табору. Успіх – небувалий. Драму Франка на Східній Україні знали мало, до того своїм змістом вона була «табірна», брала усіх за серце, навіть злодіїв. Коли Микола розповідав, як йому відкрили двері у тюрмі і сказали:

– Иди, Микола, додому, ти не винен! – то всі ковтали сльози, і актори. В момент, коли Микола вів діалог з жандармом – «братва» з місць кричала:

– Под лавкой топор, бери, рубай гада!

А коли той рубонув – усі заляскали в долоні. У повітрі запахло злістю і ненавистю... вдруге драму не ставили, а хотіли всі.

Ставили ще «Будка № 27» Франка, «В степах України» Корнійчука, інсценізували вірші Пушкіна, поставили якийсь російський водевіль.

Грали гарно Кібкало, художник, учитель з Ніжина, майор Ємельянов, офіцер з Сибіру. Навколо постановок табір якось згуртувався, але потім пішло багато «на етапи», мене вивезли на Колиму, а спогади лишилися.

21. VIII. [19]82. В душі кожної людини сидить двоє (близнят) – раб і повелитель. Хто кого.

Найгірше, що є люди й народи, які від природи схильні до «вищощення» раба. Є й такі, що хизуються своїм вигідним рабським становищем, шукають успіхів на дорозі до «щасливого рабства». Навіть мріють рабською кар'єрою. Справді, якщо людина усвідомлює своє тяжке становище раба, вона заслуговує підтримки, якщо ж рабська натура стає нормою – то, як висловився Л., вона достойна тільки зневаги.

Але як бути з цілими народами? Або як бути з тими, що не можуть усвідомити й розсудити, хто вони? Чи достойні й вони «презрения»? Трагічна ситуація. З одного боку тисне інстинкт самозбереження, з другого боку сила фізична, політична й економічна пануючого, який пропагує, аж опоетизовує рабство, і з третього – немає сили у народу (людини), щоб усвідомити своє становище і стати на якийсь рішучий шлях.

Але цікаво: не встигне людина визволитися з сітв раба, як відразу дивиться, де б і кому б повелівати. Пробуджується повелитель, і чим більше людина згадує про рабство, тим більше підсвідома сила штовхає її стати повелителем. Мене принижували, і я буду принижувати. Як зі мною, так і я з іншими. Друга природа – суспільна. Класичний приклад – Ізраїль.

21. X. [19]82. Знайшов виписку з книги відвідувачів Музею Шевченка у Києві. Перепишу, щоб не загубилося. Документ доби.

22 июня 1962.

Да, здание чудесное! Здесь могла быть больница или универмаг. Но пока здесь музей. Человек бесконечно далёкий от настоящего, да, и, по совести говоря, ничего значительного не давший своему времени, занял больше двадцати залов. Стоит ли?

Режисёр «Мосфильма» Тарковский

Писатель Василий Аксёнов.

Запис характерний. Під ним підписався б кожний другий російський інтелігент. (Почеши їм голову – всюди леп шовінізму, як сказав Ленін). В запису відображена ціла доба настроїв.

30. X. [19]82 померла Ірина Вільде (Полотнюк), сьогодні, 2. XI, був похорон на Личаківському кладовищі. Похорон – не дуже привабливий момент у житті людей, але віддати шану, та ще чесній, безперечно талановитій людині, ходжу, хоча після цього перебуваю довго під вражінням «фінішу життя». Так і цього разу. Труну було встановлено у вестибюлі філармонії по вул. Чайковського, доступ до труни був з 1 до 3 години, о 3 год. виніс тіла у похорон на кладовищі. Прийшов о 13³⁰ і відразу став до почесної варті, мав змогу детально роздивитися і зал, і покійницю, і людей, що потоком заходили до приміщення, обходили труну з покійницею і виходили.

На стіні в узголів'ї велика драпіровка і чорна, червона, чорна полоса матерії (зверху донизу), по боках чорно-червоні стрічки, грає магнітофон сумні похоронні мелодії. Труна, оббита чорним кепом, на столі, в узголів'ї великий у рамці портрет (молода, усміхнена, на шиї намисто). У труні – покійниця: не пізнати. Висохла, змінилася за роки хвороби, руки – як мощі, на правій якісь жовті плями на шкірі. У житті я їх не примічав. Покійниця у чорній сукні, ноги покриті гарним рушником, вишитим чорним і білим. Під головою вишита подушка. У головах стоять живі квіти у банках, в ногах – стоять живі квіти у вазонах, по боках – китиці квітів, здебільшого хризантеми – білі, рожеві, різні. Прощатися прийшло багато жінок, у багатьох сльози на очах. Серед них – багато знайомих письменниці. Під стінами вінки. Потім порахував 50, мабуть, не всі. В куті стоять в сумних позах письменники: Іваничук, Федорів, Сварник, Романченно... художники, артисти.

Стояв у варті і думав про сутність життя і неминучість смерті, про велику загадку – людину. Не так давно (кілька років тому) після зборів у Спільці Ірина Дмитрівна запропонувала мені походити по місту, поговорити, поділитися думками. Довго ходили, зголоділи, поїли собі скромно, і я чув, що вона мене хоче розкрити до кінця, а я прагнув це зробити й собі – пізнати глибше її. Впала в очі толерантність, уміння вислухати, зрозуміти, чим живеш, радієш і т. і. багато почув від неї новинок. Здивувався, що вона пам'ятає про моїх дітей, запитує, як вони поводяться. Духовний світ молоді знала прекрасно.

І ось її немає. З приміщення виносять вінки (дівчата), хлопці ставлять на машину, покриту паласом і траурними стрічками, домовину, заметушилася міліція (людей на вулиці багато). На балкон зійшов Кос-Анатольський – сухий, блідий і хворобливий. Дивиться... Поклали кришку, домовину і машина рушила поволі через усе місто на Личаків: попереду вінки, далі на подушечках нагороди, машина з труною, рідні, письменники, оркестр, публіка. Я йшов серед письменників, було нас не багато, але по дорозі в наші ряди весь час вливалися з тротуару люди, здебільшого жінки. Міліція йшла по боках (тротуарами) і була на диво толерантна, нікого не затримували і не стримували. Пішки поволі прийшли на Личаківське кладовище. Перед воротами квіти з машини взяли жінки, домовину – хлопці на плечі, увійшли в браму. Тут стіл для домовини і мікрофони. Почалося прощання. Говорили першим Федорів, другим – Дімаров з Києва, а третім – Фольварочний з Чернівців, далі з Івано-Франківська Добрянський, робітниця з фабрики трикотажної, артист Антків, схилили прапор над домовиною, хвилина мовчання. Оркестр грав після кожної промови уривок з «Жалібного маршу». Взяли домовину знову на плечі – хлопці й письменники – і понесли до могили. Біля могили біолога Гжицького людей уже дуже багато: на сходах, на горбах. Опустили в землю, оркестр виконав уривок з гімну УРСР (?), я хотів кинути грудку землі, але не дотовпився. Багато людей проводило її в останню дорогу.

Спокій був повний. Квітів багато. Коли б можна було говорити – говорили б і інші. Пісень не співали. Все йшло по розпису, але всі сумували сердечно.

Що ж – «memento mori».

16. III. [19]83. Сиротію! Щодня відходять від мене добрі, милі друзі, якими живилося моє убоге життя останніми часами. За недовгий час – не стало такого доброго, розумного, справжнього лицаря духу і шляхетності як Микита Шумило. Про нього треба написати спогади. Найщиріші.

А сьогодні, 16. III. з «Литературной газети» дізнаюсь, що відійшов мій щирий друг, людина великого серця, справжній «кладень ума», знавець Шевченкового генія і найкращий наш

пародист – Юрій Олексійович Івакін. Тепер ще чіткіше стає самотність на поріг мого літературного життя.

А ще до мого ювілею він надіслав такий гарний (кольоровий, сам намалював) лист вітальний, лист сердечний і, як завжди, – мудро висловлений.

Таких друзів, як Шумило, Івакін, – у наші жорстокі часи рідко кому щастить зустріти і горнути до серця. Мені все таки щастило бодай у дечому. Юрій Олексійович мав справжній талант літературного дослідника, не бавився пустослів'ям, відзначався вдумливістю і діловитістю, його робота про Шевченка – явище у нашому культурному житті, явище рідкісне. Так філологічно мислити, як він, мало хто уміє, так влучно знайти дорогу до великого через розкриття малого – не вмів, певне, знаходити ніхто з його колег.

Його влучні, інтелігентні пародії – небувале явище у нашій літературі. Як він умів перевтілитися у будь-яку стилеву одяжину! Майстер слова! А який був скромний і добрий. У всьому. Земля тобі пером, дорогий друже.

25. III. [19]83. Ще одна сумна звістка – немає Бориса Тена. Пригадую так приємно проведений з ним місяць у Ірпені, коли я учився у нього глибокої дружби. Навіть висловив заздрість, що його покоління (Рильський і ін.) так уміли сердечно товаришувати. Їх учила людяності і любові до ближнього зовсім інша епоха. Ми діти епохи підозрливості і людиноненавистництва, нас учили підглядати і шукати в людині зла «страшного», учили бути пильними, і це робили ті, хто здійснював найстрашніші злочини, хто убивав голодом, тюрмою і табором мільйони – найсильніших і найпрацьовитіших людей.

Відходять люди, близькі, милі, чудесні, від яких віяло теплом і розумом. Як добре, що я хоч трішечки зазнав, відчув цього тепла. Трішки, а скільки приємних згадок. Як то приємно було нам у Житомирі в домі Кудрицького.

Нашому поколінню, нашій епосі бракує інтелігентності. Ми вчилися насильства і грубості. А ці люди були біля нас і вчили розуму й добра. І тому були сильнішими, тому рано чи пізно ішли до них пильні волонтеристи.

Та ось питання: чи скаже про це щось наша історія? Її по-суті немає. Також не училися бути об'єктивними істориками. Все робили, писали, думали так, як треба. Правильно.

25. III. [19]83. Чи не парадокс? Коли хтось у житті нам заподіє зло і ми плачемо, у нас течуть сльози, пекучі рясні сльози – ми ображаємося за викликані сльози, ми готові за них нанести тому, хто їх викликав, жорстокий удар.

Але ось читаємо книжку, події, описані в ній, так хвилюють нас, що ми плачемо, але ні на автора, ні на книжку, ні на сльози не нарікаємо, навпаки, ставимось до них з любов'ю і повагою.

– За що? За сльози? Ні. За щось інше.

За те, що виявляється сила, яка невидимим пальцем показує нам на зло, на небезпеку, що може стати й перед нами. Велика повчальна сила слова. А його хочуть убити, умертвити, витіснити з нашого життя, з наших сердець. Найжахливіший бандитизм, розбій, наймерзенніше явище сучасності – війна проти мови, вивання мов, нищення того, що створили мільйони людей за тисячі років. Убити людину – знищити одиницю, убити мову – убити культуру, убити мільйони духовних одиниць. І робиться це з садичним смакуванням, з науковим теоретизуванням, з гуманістичною міною на бандитському обличчі, яке, сп'яніле від алкоголю і крові, кричить:

– Я найкраще, я наймудріше, я найпередовіше, я є бог і все. Без мене щастя на світі не буде. Ми, наша мова, наша пісня, наша історія – це все, інші – ніщо, їх треба вибити з свідомості і всі повинні стати нами. У світі повинна бути одна нація, одна мова, одна культура, одна історія, одна партія, один світ... такі істини проголосив фашизм. Навіть один мундир.

11 квітня 1985

«Запізнилися ми з тобою,

Мій товариш дорогий»

Дивна доля у мене: що б не починав робити, навіть причесатися – наперекір наміру буде тисяча перепон та ще й ударних. Як мене вбила оця робота про світову славу української пісні. Іншому вона принесла б уже звання і почесні, а мені тільки жалі

й прикrostі. Невже вона не потрібна. Невже я її зробив погано? А хтось зробив би краще? Ні! Гірше, і вітали б. Доля. Не щастить та й годі. Може, в обмін, що зберегла життя на фронті? Можливо.

28 квітня 1986. Дійшли чутки, що на Чорнобильській станції атомної енергії зірвався 4 енергоблок, чимало жертв. Навколишнє середовище смертельно небезпечне. Радіація у Києві піднялась до небезпечних меж, у Львові проти норми – у 100 разів більше. Паніка. Такого лиха Україна не знала. Хто його придумав? Чи це новий 1933 рік. Влада змушена зробити куці, нічого не кажучі повідомлення. Як завжди – або мовчок, або брехня. Дивно, недавно на 27 з'їзді кричали про гласність, запевняли, що про все будуть говорити відверто з народом, і ось перший екзамен, перевірка обіцянок – і 2 дні уряд нікому нічого не оповіщає, діти ходили в школу, люди були на роботі на полях, всі опромінювалися смертельним промінням, а уряд і партія (народні!) гласно мовчали. Яка страшенна брехня і лицемірство.

1 травня 1986 року. Радіація «косить» людей, начальство з Києва у перший же день вибуху вивезло свої родини, а народу наказали йти на першотравневу демонстрацію, співати і танцювати перед трибуною брехливих і лицемірних керівників на стародавньому Хрещатику. А в повітрі хвороблива радіація. Майбутня смерть довірливим і добрим людям. Пир в час чуми! От воно як! Правда і гласність. Але шведи, виявили радіацію. Вся Європа збурена і стривожена, то мусіли дещо сказати про Чорнобиль. Навколо Чорнобиля в радіусі 30 км мертва зона. Усіх вивезли без нічого, тільки з документами та майбутнім білокрів'ям. Ні, не може у нас бути правди, демократії і гласності, які пообіцяли народу Горбачов та його прихильники. Мінять треба усю систему.

У Львові радіація підноситься до 100 більше норми і більше, а тоді падає. Люди їдуть подалі від Києва, у нас 2 родини з Києва живуть з дітьми. Дітей вивезли з Києва, євреї самі виїждять, лишаючи й квартири, роботу. Катастрофа великого світового масштабу. Коли на з'їзді письменників у Києві виступив Коротич і сказав, що Рейган хоче нас убити атомними бомбами, після нього виступив

Іван Драч, син якого попав під удар променів у Чорнобилі, і сказав: «Віталій Микол(айович), не захищайте нас від Рейгана, захистіть від своїх держимордів». Отак. Кликали в ЦК, КДБ, пісочили.

Злам психології населення великий.

28. XII. [19]87. Доки живе народ – доти живеш ти. Ось у чому секрет існування тебе, як людини, ось у чому секрет усієї самовідданості, самопожертв, героїзму і творчості, ось у чому сутність усіх суспільних інстинктів, розгадка питання – для чого жити. Ти безсмертний, коли безсмертний твій народ. Умер він – ти не існуєш, ніхто з твоїх близьких і далеких не існує. Треба, щоб завтра і завжди твоєю мовою говорила твоя кров, совість, думка, твоя істота. Убиваючи мову – убивають не тільки народ – природній інстинкт існування його, бо мова – це сила інстинкту існування нації.

10. III. [19]88. Уже два роки багато говориться про перебудову, були з'їзди, конференції, пленуми, численні збори... а діла мало, поки що розмови, єдине – вільніше стало пресі, друкує те, що раніш було злочином та ще реабілітації – Бухаріна, Рикова та ін. Але основне – національне питання, про яке 70 років говорили «розв'язане» – так і лишається бути «зв'язаним». Обіцяють партійний пленум йому присвячений, говорять про мову, але, як показав пленум правління Спілки письменників СРСР – шовінізм буде й далі диктувати усе в державі. У доповіді Карпова, як і при Сталіні, Брежневу і ін. основна теза «основним злом є націоналізм». Були ярлики «враг народу», «ухильник», націоналіста, тепер при перебудові С. Баруздин висунув нову «анафему» – «антирусское настроение». От як ловко, як на всіх попередніх з'їздах, конференціях, як і у всіх попередніх настановах і постановках – основною небезпекою визначено, названо в Україні і в інших республіках (окрім Росії, де процвітає інтернаціоналізм) – націоналізм, як основне зло людства. Дивно: у Донецьку нема ні одної української школи, у Чернігові нема, у Дніпропетровську нема, у Одесі – нема... кіно – російське, радіо з Києва – рос(ійською) мовою, все діловодство – російське, на заводах, пошті всюди, всюди російська мова і це називається «антиросійські настрої», націоналізм. Сам

сатана говорить такі речі, це ж небувала русифікація, шовінізм, утиски безсоромні... та що про це говорити.

Єдине – Азія, Кавказ, Прибалтика. А ми раби.

7. VII. [19]88. Незважаючи на те, що зараз на Україні виходить чимало українських газет, журналів, книг, становище української культури набагато гірше, як до революції. Тоді діячі знали, хто хоче їх убити, боролися, творили чесну літературу... Тепер же над ними стоять 2 меценати, платять гроші, дають премії, садять у президії, хвалять, але за це беруть страшну платню – непомітно, за рахунок солодких слів про щастя, дружбу й інтернаціоналізм забирають мову, культуру, історію, зв'язок з народом. Все робиться, щоб українськими руками, українською мовою убити українську мову, культуру, націю. Уже тепер у містах – повний успіх: шкіл немає, мови немає. Нею тільки боряться проти націоналізму та називають усіх нас бандитами і дурнями. Що ми дурні – правда, бо інакше не цілували б руку тому пану, який, почувши українське слово, кричить: націоналізм, «местничество», «обмеженість», а за мову російську хвалить та в школах платить учителям, які ведуть уроки російської мови, – 15 % надбавки. Так було у старій Росії. За 70 років радянської влади, хваляться палачі, зрусифікуємо Україну більше, як за 300 років царської влади. Премії, меценатство, підкупи й посади справді безцінні. Оце політика, а що той цар – заборонив свята Шевченка, а тепер святкуємо вільно і на його могилі, його землі, в його музеї говоримо російською мовою і вже повчаємо іноземців, що Шевченко – це не український, а російський поет. От таке становище наше. Нас тільки лають і обзивають бандитами нашою мовою, і то добре. Така панська дуля.

28. XI. [19]89. Увесь світ з презирством вимовляє ім'я Юди – зрадника і продавця людської душі. А він же зрадив, продав тільки людину, з якою мав особисті взаємини.

А як же бути з тими Юдами, які зраджують, продають, умертвляють своїх братів по крові? Це ж уже, окрім усього, і кривна зрада, злочин проти свого батька і матері, проти роду, племені, народу, нації, проти крові, що тече в його жилах, проти серця, що стукає в

його грудях, проти душі, яка має переселитися, у його дітей, онуків і правнуків.

Що ж за страшні, не знані у світі злочини, зради, кровотопання, яким позначені радянські дні серед українського народу, зокрема в питанні мови, національної приналежності, зневаги до своєї історії, предків, зрештою до самого себе?

Яка велика кара! Який страшний гріх спокутує народ!

Страшна зараза проникла в душі наших людей. Особливо на Лівобережжі, і то тих, яких морили голодом, морозили сибірськими снігами, мільонами закопували не у могили, а в гігантські кагатні котловани, нащадки вимушених людодів... І ось вони тепер своїм заступникам, людям, що вболівають за обездолених більше, як за себе – кидають болотом у обличчя, в очі, в душу, називають петлюрівцями, бандерівцями, не знаючи, що це ж найпочесніші «ярлики» для українців.

Перебудова мусить і починатися, і проходить магістраллю звільнення людини, народу, нації. Без їх повної волі не збудують народи нічого доброго. Їх слід випустити з вонючої, смертельної кошари російської імперії.

9. 5. [19]90. Події розвивалися справді революційно і так швидко, що не міг їх освоїти, пояснити. Невже справді без крові пройдуть революційні зміни? Не вірю. Економічні реформи можна провести [...] указами та зливою законів (купаємося у них – так багато). Жили 72 роки «беззаконно», брутальними вказівками поросло все, а найпаче велике всенародне лихо – злидні, голод, смерті, насильство і здичавіння. Їх законами, реформами, можливо, можна зупинити, але не можна всього зла позбавитись без волі народу й народів. А до неї, бажаної всім народам від Прибалтики до Тихого океану, прийти мирно у Росії не можна, тільки через бої і кров. Це не освічена Англія, а дикий ведмідь російського краю. Не відпустить на волю без бою, її ніхто нам не дасть указом. «Хто визволить кого – в неволю забере» (Леся Українка). Без збройної боротьби народи з ланцюгів Москви не вирвуться, вона «всесвітня тюрма народів», всю свою історію будувала на війні, поневоленні, тиранії, гнобленні, брехні й лицемірстві, а останні роки – політичній демагогії.

Якщо увесь світ здобув великих успіхів у науці, техніці, мистецтві і т. д., то Росія здобула великих успіхів у пропаганді, побудованій на брехні. Але всіх примушували брехню і зло називати великою правдою і найбільшим добром – пролетарським гуманізмом. «А ми дивились і мовчали та мовчки чухали чуби».

25. XI. [19]90. Так багато змін у житті, що не знаєш, як про них і що сказати. За один рік, як за кілька років революції.

Та найважливіше – яке неприємне почуття згасання життя. Спочатку спадає пульс активності, далі життєрадісності, далі неохоче ставлення до того, чим учора горів, потім звуження бажань, радощів, а потім і збайдужіння, ще гірше – обмеження бажань, фізичне знесилення, занепад духу... і ось готовність до всього, навіть до смерті, яка стає страшною неминучістю.

Події на Україні подвійні: оптимізм і песимізм. Як ніби при хворобі: багато за, але ж багато й проти. Найстрашніше – комуністична Росія здобула велику битву (?): на Україну переселено 12 мільйонів росіян, і тепер ми на своїй землі у їхніх руках, бо у них влада, держава, зброя, тюрми й Сибір. Нас завоювали дружбою. Завоювали міцно, бо тепер вони кричать про націоналізм та екстремізм, а у нас в містах зникла українська мова, школи, друк, театри, радіо – все, а коли хтось тільки заговорить про це – націоналізм, тоді як це звичайний шовінізм, та ще й нахабний, войовничий. З державою, без допомоги зовні, програємо. Нема у нас народу, нема свідомості, є частка, порваний одяг на несвідомо ходячій по землі робочій худобині. І з цим миряться.

Дійсно свідомість комахи.

Навіть якщо Кравчука і відтіснять – прийде інший, ще гірший. Боюся, що встане тільки Галичина.

2. II. [19]91. Ніхто досі не звернув уваги на той вельми цікавий факт, що комуністи хитро й підступно перетворили свою партію у багатий і могутній клас. Людина, яка вступає в партію – одержує відразу червону книжку як акції на прибуток від влади і як мандат на панівне становище в суспільстві. Партквиток став вище усіх грошових банкнотів і приніс привілеї на 1) владу, 2) командувати,

присвоювати чужу працю, 3) розподіляти наслідки чужої праці і ділити її в першу чергу між начальством (владою), а виробнику часто й не лишати нічого.

Якщо раніше дворянин чи буржуа диктували усім (та й то обмежено) своєю власністю, становищем власника, то тепер необмежену владу й матеріальну власність приносить, як дивіденди, партквиток – дає змогу займати різні посади, отже, різні мати від них прибутки – від бригадира до міністра – від тисячі до мільйонів. При чому перед народом можна виступати рядовим споживачем, а фактично – бути великим власником. Голова колгоспу за рахунок інших живе багатше, ніж колись поміщик, який не знав, як звести кінці з кінцями і приходив до банкрутства, а голова чи директор заводу ніколи не збанкрутує, бо за ним партквиток і партія. Вступити в партію – одержати різного ступеня привілеї на користування наслідками чужої праці. Розроблено детально, і тому партія сильна. Перемагає її хаос невиробнича основа.

7. VII. [19]91. Як блискавично усе змінилося і змінюється на Україні. Майже казково. Те, що було неймовірним – тепер звичайна буденщина. Голова антибільшовицького блоку народів світу пані Стецько відкриває меморіальну дошку на Ринку! Хіба не чудо?

Однак, коли дивишся «вільні» засідання Верховної Ради України – стає жаль і болісно. Щодня партократи, москалі-шовіністи глумляться, знущаються над нами, «господарями» своєї держави. Глумляться як хотять, аж викликає сльози. Брутально, цинічно, як навчилися за 72 роки. Невільно напливає думка: за що Україна, невинний народ, так жорстоко караються? Невже колись зробив великий злочин, за який розплачуємося? Та чи й розплатимось? Злочин, певно, незвичайний: непошана до себе, своєї долі, історії, дітей, до всього, що складає нашу суть. Доки не станемо залізними у своїх прагненнях, непохитними й жорстокими до себе й до інших – не буде з нас людей.

Хоча закрадається підсвідома думка, що за муки повинна прийти якась вдячність. Так і хочеться сказати, що колись драбинка нашого життя, нашої історії перевернеться і щабель, який

був внизу – знесеться вгору, і нас шануватимуть наші вороги, запобігаючи дружби і прощення за глум. Імперія все-таки впаде і скотиться нижче, як ми думаємо і бажаємо. Не може ж так бути! Коли народ не заслужив зневаги, то він повинен бути пошанований. Коли сам себе не шанує – навчить це робити життя. Дай боже!

1 вересня 1991. Все міняється як у казці. 24 серпня Україна проголосила Акт незалежності. Стає юридично окремою державою, але фактично – ще багато колод під ногами. Так було у 1917–20 роках, і нас обдурили. Було й військо, і ..., й кордони, а потім, як діти – усе віддали панові. Боюся, що й тепер усе може повторитися. У Москві сьогодні надзвичайний з'їзд народних депутатів. По настроях тузів – відчутно, що шукають щілин, через які можна було б повернутися до всього старого. Ми, українці, довірливі, і незалежність можемо віддати так легко, як і проголосили.

Сьогодні для України єдиний шлях – не підписувати ніяких договорів, навіть конфедеративних. Часи міняються. Тепер за столами одні люди, які за незалежність, завтра у Києві й Москві сидуть інші, і все повернуть, якщо буде можна, назад. Тому зробити все так, щоб не було повороту до старого. Увійти у союзню пастку можна за хвилину, а вийти не зможемо віками. Тому сьогодні усім договорам, навіть індивідуальним – Ні! Але, здається, буде все так, як хитро й «ласкаво» планує Москва. Обдурять. Будьмо пильними. Та до пильності кличуть тільки одиниці. Здається, Хмара, Горині, Чорновіл та ще дехто, хто був у в'язницях Москви, дивляться на все критично.

18. III. [19]92. Користуючись тим, що я хворий, лежу в ліжку, «ділки» від літератури безбожно крадуть мої праці і проголошують їх за свої якщо не повністю, то частково. Погребенник Ф. присвоїв відкриті мною факти авторів пісень, ще й хизується цим. Слабошпицький учора передав по радіо все, що я вивчив і відкрив про Семена Климовського і «Їхав козак за Дунай». Якийсь автор (забув) передав по радіо мої дослідження про «Листування за порожців», нічого не згадавши про мене і мої роботи. Отак. Епоха суцільних краж.

Але чому ніхто не стане на мій захист? Так і судилося мені бути постійно пригнобленим. Коли був на Колимі, повернувся – душив КГБ і партія, у 1972 р. – партія і Брежнев. А хто душить мене тепер? Загадка.

5. IV. [19]92. Давно мене мучить не безпідставно проникла в мою душу думка, страшна думка: українська нація втрачає своє обличчя, одні одягають лико, інші циліндр. Мова і пісня – найміцніші підвалини вічності народу – розмиваються, ламаються, замість них – входить дико чуже і, найстрашніше, як незбагненні сили оволодівають природою нації. Чи вистоїть народ? У пісні на сцені – ми уже не ми, це дика не мистецька, не творча машкара. Мова пронизана метастазами вимирання, вона уже як прорвана шовкова пелена. Тепер почали руйнувати другу силу нашу – пісню, і таким же методом, як і мову. У нас не розвивають професійні музики, композитори нашу пісню, а беруть і несуть на сцену не мистецтво, а дикі виверти чужини. Чужина не завжди непотрібна, але у творчості – все повинно бути тільки своє.

7. VII. [19]91. З листа Івана Андріяновича видно, що й моя Сумщина радо сприйняла Україну. Все життя я тихо, як той ратай сільський, робив усе ради України. Тихо, без крику, дома і на Колимі, пишучи й промовляючи. Тихо й поступово все для України. І ніхто цього не помічав, окрім КГБ. Не говорять про це й тепер. Я вічно в тіні. Я чорнороб. Ну і що. Для України, коли це на користь, найбільше потрібно ділових чорноробів, а не вуличних базік.

11 вересня 1992. Минулого тижня у Львові відбулися збори літературних філіалів АН України. На них несподівано висунули в академіки АН України мене – одного. Характеристику давала Лариса (Крушельницька?). Проголосували одноголосно за обрання мене академіком АН України. Повезли документи до Києва. Там претендентів було багато по фаху укр. літератури (Жулинський, Вервес, та інші уже член-кори АН). При голосуванні виявилось: Жулинський (міністр, директор інституту, радник Президента)

набрав 8 голосів Нудьга (тобто я) 6, останні по 1-3 голоси. Ще 6 мені 3 голоси – і в академії¹.

28. IX. [19]92. Сповістили по телефону страшну звістку про смерть Вол(одимира) Лучука по дорозі до Києва. Як же це сталося? Прекрасний поет і чудесна добра людина! Талант, доброта і мудрість хай не йдуть від нас. Будь з нами, Володя. Яка втрата! А скільки ще б зробив! Хто ж вчинив несправедливість. На похорон не зможу піти. Тому тут скажу: Великодушний друже! Прощай і прости, коли що завинив.

30 липня 1993. Ось уже три дні, як ніби перед якимось нещастям, ламаються у квартирі, вірніше у дверях до квартири, замки. Якись мають нові муки впасти на моє знедолене життя і вимучене тіло. Недоля, як той причепливий парубок, як прив'яжеться до когось, то й коли відріжеш, а не втечеш. Я таки вродився дуже нещасливим від дрібного до великого, від волосини до всієї голови.

Оце говорив з Ісаєвичем (телефоном) – тепер уже академіком, директором інституту української культури (чи як там він тепер називається). Дивне діло: здавна люди правду кажуть: ряса міняє монаха. Ісаєвич – у сини мені годиться, а «вискочивши» у академіки говорив зі мною, як всеволодець з рабом, як вельможа із жебраком. Навіть не докінчив розмови зі мною, передав слухавку заступнику Василю Івановичу (Гориню – А. Б.), він уже висока персона, щоб зі мною вирішувати справу. Добре, що не секретарці. Боже мій! Оце так завоювання України! «Україно! Оце твої діти, об'їдені блекотою незаслуженої слави». Українець блискавично піддається поганській іржі. Хай і блекотою розчиненій. Не побудуємо ми державу.

Коли настала радянська влада – пам'ятаю, на поверхню впливли відразу легкі, сумнівної приємності елементи. Те самісіньке спостерігається і тепер. Ті, що сотнями розстрілювали власноручно українців за «націоналізм», тепер директори українських

¹ Пізніше у Києві говорили, що результати були сфальсифіковані на користь Жулинського. – А. Б.

інститутів², як ось бувший перший голова нашого будівельного кооперативу. П'яний будучи, хвастався, як розстрілював лежачих полонених «бандеровцев», яких називав найзлочиннішими людьми, тепер їх історію читає в політехнічному інституті. Он як! Україно бідна.

21. XII. [19]93. Напередодні приходу нового року маю, як і завжди, напади недолі, злих сил, нещастя, а можливо, просто ударів старості. Але тут я знову звертаюся до давно вирізьбленого спостереження, як на своєму віку я був свідком утвердження в житті закону перетворення в свою протилежність.

Ось грубі, не відшліфовані спостереження.

I – корінне. Ще недавно віра, релігія, прихильність людини до неї були злочином перед владою, і до вищої школи потрапити важко, а коли й потрапиш, то вічно критикували на зборах, «виховували». Скільки було трагедій.

I ось раптом без бою і крові віра, релігія, церква стає верхнім щаблем. У церкву іде і молодик, і прем'єр-міністр, президент, освячує священник і колиску новонародженого і військовий бойовий літак.

Все навпаки. Драбина перевернулася.

II – приватна власність. У школі, в книзі, в газеті проклинали, як причину бід, усіх, найстрашніших, вічних... позбудемося її і викориним з психології – станемо щасливими...

I ось протилежне: приватна власність – шлях до добробуту і щастя, приватизація! Драбина перевернулася. Сподіваємось як на добро, цілуємо те, що зневажали.

III – Націоналізм, не розуміючи його значення і природи людини, – завойовники голосили «найлютішим ворогом народу». Чуєте: любов до нації – ворожа для нації. Якщо шануєш себе, батька, матір, націю – злочинець...

I ось трохи вгамувалися злочинці, які вбивали нації і мови (окрім своїх). Драбина перевернулася.

² Леонтій Дещинський – директор Інституту гуманітарних і соціальних наук НУ «Львівська політехніка». – А. Б.

Цей страшний час, найжорстокіша ідеологія знищення підкореної, завойованої нації, виправдання сили, «закону джунглів», моралі «хто зверху», той і людина – це ж звіряча ідеологія, яка майже 70 років вкорінялася «великою Россией» і всіма (масою) сприймалася, як одинадцята заповідь божа і до якої звикли, як собака звикає до нашійника. Національне, людське вмирало, «Пролетарі всіх країн єднайтеся» витіснило людське, національне, навіть сімейне.

Українська мова, як і релігія, приватна власність, звичаї, підприємництво... стала також злочинном, за який саджали до тюрми, висилали в Сибір. Обороняти її можна було навіть при цареві, але при найвільнішій комуністичній системі – це було найнебезпечніше. І диво! – свої люди стали найнедолугішими ворогами своєї мови, матері, батька, звичаїв, усього минулого і сьогоденного.

Думаю, що і «драбина» української мови перевернеться, бігтимуть і проситимуться в українські школи, кричатимуть «я – українець». Закон переходу в протилежність СПРАЦЮЄ. Вірю!

28 грудня 1993 р. сьогодні в урядовій газеті «Урядовий кур'єр» оголошено список письменників і митців України, які Комітетом по Державних преміях України ім. Т. Шевченка допущені до участі в конкурсі на здобуття Державних преміях України ім. Т. Шевченка 1994 року. Всього 22. Серед них і моє прізвище, але у такій групі (літературознавці, критики, мистецтвознавці), що я премії не одержу. Хіба відмовлять заради мене Шевельову, бувшому президенту А(кадемії) Наук у США? Або Большакову, за якого клопочеться українське посольство у Росії? А решта також зі Львова, за якими поважні установи. Серед них – Осадчий Мих(айло). («Більмо»).

Отже – це іграшка дитині під Новий рік. Хіба що й слави, що висували та «засунули». Цікаво, що на 22 чол. претендентів висунуто 4 з Америки. Премія для іноземців, вірніше діаспори.

Вважаю, що оце останній шанс у моєму житті на громадське визнання й відзнаку, більше не буде, бо видань я не матиму, а все попереднє ніхто, як я переконався, не читає, та й взагалі Україна сходить на неукраїнську, ворожу моему народу, дорогу. Якщо

заарештували Щербатюка за українські думки, то завтра це може бути і зі мною. Подібних арештів не робили навіть більшовики.

Як скоро згасає Україна.

Дурні ми. Так нам і треба – каже народ.

12 січня (п'ятниця) 1994 року. Сьогодні мені 81 рік. Як швидко і несподівано. Коли мене жахливо душили три інфаркти, один інсульт – примусив ходити з палицею і шкандибати на праву ногу, коли мене під наркозом тричі різали, коли мене душив тиск (220/110), коли пекли ще інші дрібніші хвороби, зрештою коли дивився у вічі смерті на фронті, замерзав на Колимі і т. д... не думав, що доживу до такого віку. Який живучий організм людини. Просто хвала йому небесна, бо тривкішого над силою життя, очевидно немає.

Що ж принесе мені завтра? Щасливого нічого, а ще недовге животіння, за яке також треба дякувати. Бо травина затоптана і пом'ята, понівечена, на стежці, де ми ходимо, зеленіє, росте, зростається, рани свої заліковує, а все тягнеться до сонця, радується, хвалить його. Певно, почувати сонце і відчувати єднання з ним – найбільше благо життя. Де ж таємниця? Чи не у його світлі й теплі.